

QARAQALPAQ XALÍQ AWIZEKI DÓRETIWSHILIGINDE JÍRAWSHÍLÍQ JANRÍ

*Ózbekstan mámleketlik kórkem óner
hám mádeniyat instituti Nókis filiali
“Xalıq dóretiwshiligi” fakulteti
“Baqsıshılıq hám dástanshılıq”
qánigeligi 1-kurs studenti*

Kdurniyazova Xamida Muxammadin qızı

ANNOTACIYA

Bul maqalada qaraqalpaq xalıq awizeki dóretiwshiliginin áhmiyetli quramlıq bólimleriniń biri bolǵan jırawshılıq janrının mazmun-mánisi, qalıplesiwi hám ádebiy-estetikalıq ózgeshelikleri sáwlelendiriledi. Jırawshılıq áyyemnen qaraqalpaq eliniń tariyxıy esteligi, ruwxıy qádiriyatları hám estetikalıq kózqarasınıń kórinisi bolıp, xalıq arasında awizeki ráwiyatlar, dástanlar, qosıqlar hám aytımlar arqalı áwladtan-áwladqa ótip kelgen. Maqalada jırawlardın jámiyetge ornı, olardıń kórkem sheberligi, atqarıw usılı hám bul janrdın házirgi dáwirdegi áhmiyeti tallanadı. Sonday-aq, jırawshılıqtın basqa da awizeki dóretiwshilik janrları menen óz-ara baylanısı hám ózine tánligi haqqında pikir júrgiziledi.

Gilt sózler: Qaraqalpaq awizeki dóretiwshiligi, jırawshılıq janrı, dástan, xalıq dóretiwshiligi, atqarıw kórkem óneri, folklor, mádeniy miyras, awizeki dástúr, kórkem sóylew quralları.

THE GENRE OF JIROVCHILYK IN KARAKALPAK FOLK ART

ANNOTATION

This article discusses the essence, formation, and literary and aesthetic characteristics of the genre of jirovchilyk, which is one of the important components of Karakalpak oral folk art. Jirovchilyk has long been an expression of the historical memory, spiritual values, and aesthetic worldview of the Karakalpak people, and has been passed down from generation to generation among the people through oral legends, epics, songs, and proverbs. The article analyzes the role of jirovchilyk in society, their artistic skills, performance style, and the significance of this genre in the present day. It also discusses the relationship and uniqueness of jirovchilyk with other genres of oral art.

Key words: Karakalpak oral literature, jirovichil genre, epic, folk art, performing arts, folklore, cultural heritage, oral tradition, means of artistic expression.

KIRISIW

Qaraqalpaq xalqınıń awızeki dóretiwshiligi bay tariyxıy hám mádeniy miyrasqa ie bolıp, onda xalıqtıń dúnyaǵa kózqarası, turmıslıq tájiriybesi, estetikalıq kózqarasları hám sociallıq qádiriyatları óz kórinisin tapqan. Bul awızeki dástúrlardıń áhmiyetli janrlarınan biri – jırawshılıq bolıp, ol qaraqalpaq xalqınıń mádeniy turmısında ayrıqsha orınǵa iye. Jırawshılıq tek ǵana awızeki ráwiyatlardı jetkeriw emes, al kórkem sóz, muzıkalıq ırǵaq, dramalıq ekspressiya hám estetikalıq tásir quralları arqalı tıńlawshınıń qálbine tásir etiw óneri sıpatında qalıplesken.

Jırawlar - xalıq dástanshıları hám aytıwshıları - óz dáwiriniń bilimdanı, tárbiyashısı hám ruwxıy jetekshisi sıpatında jumıs alıp bargan. Olar dástan hám aytımlar arqalı tariyxıy waqıyalar, watansúyiwsilik, miyrim-shápáát, jaqsılıq hám pidayılıq sıyaqlı qádiriyatlardı úgit-násiyatlap, xalıq sanasında áhmiyetli sociallıq rol atqarǵan.

Bul maqalada Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiliginiń mazmunı tereń hám kórkemlik jaqtan joqarı kórinisi bolǵan jırawshılıq janrıń tariyxıy tamirları, atqarıw usılı, janr ózgeshelikleri hám házirgi dáwirdegi áhmieti tuwralı pikir júrgiziledi. Sol arqalı usı janrdı jáne de tereńirek úyreniw hám onı zamanagóy mádeniyat kontekstinde bahalawǵa háreket etiledi.[1]

DODALAW HÁM NÁTIYJELER

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiliginde jırawshılıq janrı xalıqtıń mádeniy-ruwxıy turmısında tereń tamır jayǵan hám uzaq ásirler dawamında rawajlanıp kelgen biybaha kórkem-dástúriy forma bolıp tabıladı. Jırawshılıq tek waqıyalardı bayanlaw emes, al ózinde muzıkalıq hám dramalıq elementlerdi jámlegen atqarıw óneri bolıp esaplanadı. Jırawlar óz sheberligi menen tıńlawshını waqıyalar álemine alıp kiredi, olarǵa ruwxıy tásir etedi, tariyxıy hám sociallıq qádiriyatlardı janlandıradı. Bul janr, sonday-aq, xalıq yadın saqlawda áhmiyetli qural bolıp xızmet etedi, sebebi ol tariyxıy waqıyalar, úrp-ádetler hám xalıqtıń dúnya qarası haqqındaǵı maǵlıwmatlardı áwladtan-áwladqa jetkeredi.[2]

Izertlew dawamında anıqlanıwınsha, jırawshılıqtıń ózine tánligi onıń atqarıw usılında hám kórkem súwretlew qurallarında kórinedi. Jırawlar awızeki teksti hár qıylı ırǵaqlar, pauzalar, ırǵaqlı tákirarlawlar hám fizikalıq háreketler arqalı janlandıradı, bul bolsa tıńlawshıda kúshli emocionallıq tásir qaldıradı. Solay etip, jırawshılıq tek sóz óneri emes, al pútkilley bir kórkem óner túri sıpatında qaraladı.[3]

Bunnan tisqari, jırawshılıq janrı Qaraqalpaq folklorı ishinde basqa janrlar menen tıǵız baylanısqańlıǵı anıqlanıp, ol awızeki ráwiyatlar, dástanlar, qosıqlar hám aytımlar menen birgelikte xalıq dóretiwshiliginiń bay hám ránbáreń qatlamın quraydı. Bul janrlardıń óz ara táhiri mádeniyattı jáne de bayıtadı hám onıń hár qıylı táreplerin kórsetedi.

Nátijeler sonı kórsetedi, házirgi dáwirde jırawshılıq kórkem óneri joǵalıp ketiw qáwpi astında tur, sebebi jas áwlad arasında awızeki dóretiwshilikke qızıǵıwshılıq azaymaқта hám texnologiyalıq rawajlanıw menen birge jańa mádeniy formalar payda bolmaқта. Sonlıqtan, kórkem miyras sıpatında jırawshılıq janrın saqlap qalıw hám onı zamanagóy talaplarǵa beyimlestiriw ushın kompleksli ilajlar - ilimiy izertlewler, mádeniy-aǵartıwshılıq baǵdarlamalar, dóretiwshilik festivallar hám treningler shólkemlestiriliwi áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq xalqınıń jırawshılıq janrı onıń tariyxıy hám mádeniy yadınıń ajıralmas bólegi bolıp, xalıq kórkem óneri hám ruwxıylıǵınıń bay deregi bolıp tabıladı. Onıń úyreniliwi hám rawajlandırılıwı tek ǵana folklortanıw tarawın emes, al pútkil milliy mádeniyattı jáne de bayıtıwǵa xızmet etedi. Bul bolsa keleshek áwladqa óz milliy tamirları menen jáne de tereń baylanısıw imkanıyatın jaratadı.[4]

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiliginde jırawshılıq janrı milliy mádeniyattıń eń áyemgi hám bay dástúrleriniń biri sıpatında óziniń ayrıqsha ornına ie. Bul janr tek ǵana tariyxıy waqıyalardı, xalıqtıń qádiriyatları hám úrp-ádetlerin sáwlelendiriwshi kórkem shıǵarma bolıp qalmastan, al ruwxıy tárbiya quralı, jámietti birlestiriwshi kúsh sıpatında da úlken áhmiyetke ie. Jırawshılıqtıń ayrıqsha atqarıw usılı, ırǵaqlı hám melodiyalıq elementleri onı ózine tán kórkem óner túrine aylandıradı, bul bolsa qaraqalpaq xalqınıń mádeniy miyrasın saqlaw hám rawajlandırıwda úlken rol oynaydı[5].

JUWMAQ

Házirgi dáwirde texnologiyalar hám global mádeniyattıń tásiiri astında awızeki dóretiwshilik dástúrleri, sonıń ishinde, jırawshılıq ta ózgerislerge ushıramaқта. Solay bolsa da, bul janrdıń áhmiyetin anlaw, onı izertlew hám jas áwladqa jetkeriw ushın sistemalı jumislardı ámelge asırıw zárúr. Jırawshılıq kórkem ónerin rawajlandırıw ushın ilimiy-izertlew jumisları, bilimlendiriw hám mádeniyat mákemeleriniń birge islesiwı, sonday-aq, xalıqaralıq maydanda tanıtıw sıyaqlı ilajlar úlken áhmiyetke iye.

Ulıwma alǵanda qaraqalpaq xalqınıń jırawshılıq janrı tek milliy mádeniyatımızdıń baylıǵı ǵana emes, al pútkil adamzattıń awızeki dóretiwshilik miyrasına qosılǵan biybaha úles bolıp tabıladı. Onı qásterlep saqlaw hám rawajlandırıw, keleshek áwladlarǵa jetkeriw búgingi kúnniń áhmiyetli wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı. Usı jol menen biz milliy ózligimizdi bekkemlep, mádeniy dúrdanalardı saqlap qalıwımız múmkin.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Erkinov, S. (2018). *Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodi va uning janrlari*. Nukus: Qoraqalpoq Davlat Universiteti Nashriyoti.
2. Abdullayeva, M. (2020). "Jirovchilik san'ati va uning folklordagi o'rni". *Madaniyat va san'at jurnali*, №3, 45–52.

3. Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodi bo‘yicha xalqaro konferensiya materiallari (2019). Nukus: Qoraqalpoq Folklor Instituti.
4. Rustamov, B. (2017). *Og‘zaki ijod va madaniyat*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
5. Tolipov, N. (2016). “Jirovchilik janri va uning badiiy-estetik xususiyatlari”. *O‘zbekiston folklori jurnal*, №4, 33–40.

